

**ОБГОВОРЕННЯ МОНОГРАФІЇ ПРОФЕСОРА В. К. ГРИЩУКА
«ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ»**

Координаційне бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України та Харківський обласний осередок громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» провели науковий семінар, присвячений обговоренню монографії чл.-кор. Національної академії правових наук України, д. ю. н., проф. В. К. Грищука під назвою «Філософсько-правова відповідальність людини».

У семінарі взяли участь науковці кафедр кримінального права № 1 та № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, аспіранти та студенти наукових гуртків кафедр кримінального права.

Із доповіддю «Кримінально-правова відповідальність людини» виступив автор наведеної монографії В. К. Грищук. Він відзначив, що *кримінально-правова відповідальність людини* – це вид юридичної відповідальності, що становить собою *реалізовану необхідність* свідомого і добровільного використання людиною свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що містяться у кримінально-правових нормах, а у випадку їх порушення – *необхідність* порушника приписів цих норм *бути підданим примусовим заходам* правового впливу, передбаченим законом і застосовуваним компетентними органами держави в установлених процесуальним і виконавчим законодавством формах і межах.

Парною категорією «кримінально-правова відповідальність людини» є категорія «кримінально-правова безвідповідальність людини».

Кримінально-правову безвідповідальність людини можна визначити як *невиконання* чи *неналежне виконання* нею кримінально-правової заборони, кримінально-правового обов'язку або *неналежне використання* свого кримі-

нально-правового суб'єктивного права. Тобто йдеться про кримінально-безвідповідальну поведінку людини в межах правового поля через призму її правових обов'язків і наданих законодавством суб'єктивних прав. Безвідповідальна кримінально-правова поведінка людини утворює фактичну підставу її негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності.

Підходи вчених-криміналістів до розуміння поняття *феномена* кримінально-правової відповідальності людини можна умовно звести до трактування кримінально-правової відповідальності людини як: 1) *двоаспектного кримінально-правового феномена* в його негативному (ретроспективному) і позитивному (перспективному) значеннях; 2) лише *негативного (ретроспективного)* кримінально-правового явища.

Негативна (ретроспективна) відповідальність, уявляється, є різновидом кримінально-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності людини, що є реалізованою необхідністю правопорушника кримінально-правових приписів бути підданим примусовим заходам правового впливу, передбаченим законом і застосовуваним компетентними органами держави в установлених процесуальним і виконавчим законодавством формах і межах.

Підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини – це об'єктивні і суб'єктивні чинники, що є причинами, умовами правомірності її виникнення і реалізації.

Можна виділити три підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини: а) *соціально-етична (моральна)*; б) *нормативно-правова*; в) *фактична*.

Соціально-етична (моральна) підстава зводиться, головним чином, до наявності об'єктивно-суб'єктивних чинників, характеристик людини, що зумовлюють *можливість і доцільність* застосування до неї компетентними органами держави кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння. По-перше, людина має бути наділена пересічного (звичного) рівня *свідомістю і розумною свободою волі* до діяння (дії чи бездіяльності).

Кримінально-правова відповідальність людини і її свобода – дві сторони одного процесу – забезпечення правослухняної поведінки людини в суспільстві. По-друге, людина має бути здатною співвідносити свою поведінку з кримінально-правовими приписами, *веліннями держави*. Тобто людина, будучи наділеною здоровою психікою, пересічного рівня свідомістю, розумом, розумною свободою волі до діяння (дії чи бездіяльності), повинна мати позитивну силу волі з тим, щоб усвідомити через призму своїх потреб та інтересів і сприйняти розумну індивідуальну чи соціальну кримінально-правову необхідність, опосередковану її совістю. По-третє, людина з індивідуальними рисами психологічного характеру наділена свідомістю, розумом, розумною свободою волі. Вона має достатню силу волі з тим, щоб усвідомити, сприйняти розумну кримінально-правову необхідність через фільтри своєї совісті, повинна мати об'єктивну можливість вчинити діяння, котре детерміноване її свобідною волею.

Нормативно-правовою підставою негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини є сукупність правових норм, що забезпечують правомірність, законність притягнення особи, винної у вчиненні суспільно небезпечного діяння, до кримінально-правової відповідальності, її засудження, призначення покарання, його відбування, а також стан її судимості.

Фактична підстава – це сукупність юридичних фактів, що призводять до виникнення і реалізації кримінально-правової відповідальності людини. Такими є: 1) вчинення людиною діяння, що містить склад злочину, передбачений чинним КК України, тобто вчинення нею злочину; 2) відсутність обставин, що: а) виключають злочинність діяння; б) виступають підставою для її звільнення від кримінальної відповідальності; в) виключають можливість притягнення її до кримінальної відповідальності внаслідок того, що вона користується дипломатичним імунітетом згідно з міжнародно-правовими актами і не підлягає кримінальній юрисдикції України без згоди акредитуючої

сторони, або ж вона користується недоторканністю згідно з чинним законодавством України.

Є три класичні форми реалізації цієї відповідальності: 1) *осуд*; 2) *покарання*; 3) *судимість*.

Важливе значення має визначення *темпоральних (часових) меж* кримінально-правової відповідальності людини, насамперед її початку та закінчення.

Ця відповідальність *виникає в момент вчинення злочину*. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини *настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду*. *Припиняється* негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини з *припиненням (погашенням або зняттям) судимості*.

Можливі такі *найтипівіші варіанти її припинення*: 1) з моменту погашення судимості; 2) з моменту зняття судимості судом; 3) з моменту скасування судимості за вчинений злочин (злочини) законодавцем; 4) з моменту звільнення людини від кримінальної відповідальності; 5) з моменту набрання чинності вироком суду, яким людину засуджено без призначення покарання; 6) з моменту звільнення людини від покарання; 7) з моменту втрати людиною осудності; 8) з моменту набрання чинності кримінальним законом, яким усунуто злочинність і караність вчиненого людиною діяння; 9) з моменту реабілітації людини; 10) з моменту настання смерті людини, яка вчинила злочин.

Класифікація кримінально-правової відповідальності людини на види може бути проведена за такими критеріями: а) *за суб'єктом, що реалізує кримінально-правову відповідальність*; б) *за родовим об'єктом*; в) *за безпосереднім об'єктом*; г) *за способом вчинення злочинів*; д) *за суб'єктом злочину*; е) *за формою вини*; є) *за мотивом злочинів*; ж) *за часом настання*; з) *за нормативною основою*; и) *за характером поведінки людини*; і) *за сферою поширення*.

Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність може бути реальною або потенційною. *Потенційним є те, що згодом за певних умов може стати дійсним.* Тому *потенційне* завжди виступає як *можливе*. *Потенційна* можливість настання *відповідальності* людини у разі порушення нею кримінально-правових приписів (велінь) здатна модифікувати її поведінку в просоціальному руслі лише за умови, що вона буде вчасно доведена державою до неї та сприйнята нею – її розумом, свідомістю, знайде відображення на скрижалях її совісті у виді просоціальних морально-правових настанов, що детермінують її волю. Вивчення зарубіжного законодавчого досвіду дає підстави сумніватися щодо відповідності сучасним вимогам кримінально-правового регулювання принципу «незнання законів не звільняє людину від кримінальної відповідальності». Йдеться про сумнів щодо універсальності цього принципу на всі випадки життєвих ситуацій.

Щодо *позитивної (перспективної)* кримінально-правової відповідальності людини думки вчених розділилися. Чисельними є як її противники, так і її прихильники, проте, як виявив аналіз наукових поглядів, *ані одним, ані іншим не вдавалося навести переконливих аргументів на користь своєї наукової позиції.*

Позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність людини – це реалізована необхідність свідомого і добровільного використання людиною свого суб'єктивного права, виконання обов'язку, дотримання заборон, що містяться у кримінально-правових нормах.

Можна виділити *три підстави* позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини: 1) соціально-етична (моральна); 2) нормативно-правова; 3) фактична. Фактична підстава реалізується через: а) *добровільне дотримання* людиною кримінально-правової заборони; б) *добровільне виконання* людиною покладеного на неї кримінально-правового обов'язку; в) *добровільне використання* людиною свого суб'єктивного права, передбаченого нормою закону про кримінальну відповідальність (КК України).

Позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність людини *виникає* внаслідок: а) *набрання чинності* кримінальним законом, що встановлює кримінально-правову заборону чи покладає на людину певний обов'язок або надає їй відповідне суб'єктивне право, та б) *початку усвідомленого добровільного вольового* дотримання людиною кримінально-правової заборони чи виконання покладеного на неї кримінально-правового обов'язку або використання нею наданого кримінальним законом суб'єктивного права. *Здійснення* позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини – період усвідомленого, добровільного дотримання людиною кримінально-правової заборони чи виконання нею покладеного на неї кримінальним законом обов'язку або використання нею наданого нормою кримінального закону суб'єктивного права. *Припинення* позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини відбувається внаслідок: а) втрати чинності кримінальним законом, який встановив кримінально-правову заборону чи поклав на людину певний обов'язок або надав їй відповідне суб'єктивне право; б) недотримання людиною встановленої кримінально-правової заборони вчинення нею злочинного діяння; в) невиконання людиною покладеного на неї нормою кримінального закону відповідного обов'язку; г) невикористання людиною наданого їй нормою кримінального закону суб'єктивного права; д) смерті людини.

Можна виділити *три форми реалізації позитивної* кримінально-правової відповідальності людини: а) *добровільне дотримання* людиною кримінально-правової заборони; б) *добровільне виконання* людиною покладеного на неї кримінально-правового обов'язку; в) *добровільне використання* людиною свого права, встановленого нормою кримінального закону.

Позитивна кримінально-правова відповідальність людини, таким чином, реалізується не лише в *добровільному, усвідомленому дотриманні* кримінально-правових заборон, а й у *добровільному, усвідомленому виконанні* свого кримінально-правового обов'язку, а також у *добровільному, усвідомле-*

ному використанні свого суб'єктивного права, встановленого нормою кримінального закону. Тобто вона проявляється як у пасивній, так і в активній поведінці суб'єкта.

В обговоренні монографії і доповіді проф. В. К. Грищука взяли участь д. ю. н. проф., академік НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України В. І. Борисов, д. ю. н. проф., академік НАПрН України, завідувач кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого М. І. Панов, д. ю. н., проф. кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Л. М. Демидова, канд. юрид. наук., доц. кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ю. А. Пономаренко, канд. юрид. наук, доц. кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Ю. В. Гродецький, канд. юрид. наук, доц. кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Г. М. Анісімов, канд. юрид. наук, доц. кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого С. О. Харитонов, канд. юрид. наук, доц. кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого В. В. Гальцова, канд. юрид. наук, доц. кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого К. М. Оробець, інші науковці та аспіранти.

Всі учасники обговорення дали високу позитивну оцінку монографії і доповіді В. К. Грищука, відзначивши, що вони присвячені надзвичайно важливій та актуальній проблемі кримінальної відповідальності. Зокрема, науковці відмітили високий науковий рівень монографічної роботи В. К. Грищука (В. І. Борисов, М. І. Панов, Г. М. Анісімов), підкреслили ґрунтовність і досконалість методології проведеного дослідження (Л. М. Демидова,

Ю. В. Гродецький), обґрунтованість висновків і рекомендацій, сформульованих у роботі (С. О. Харитонов, В. В. Гальцова). Учасники семінару, надаючи в цілому високу оцінку роботі, що обговорювалася, водночас підкреслили, що її зміст стимулює до нових роздумів і міркувань щодо різних аспектів проблеми кримінальної відповідальності: нормативно-правової регламентації кримінальної відповідальності, аксіологічного, прагматичного та функціонального підходів у дослідженнях цього інституту кримінального права (М. І. Панов, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Гродецький, К. М. Оробець), а також ставить нові питання, що потребують наукового рішення.

Учасники семінару вислови загальне судження про корисність монографічної роботи Грищука В. К. та доцільність її використання у науково-дослідницькій роботі, навчальному процесі, під час викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право. Частина загальна» а також спеціалізованих курсів із цієї ж дисципліни.

В. С. Батиргарєєва, секретар Координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України